

Άποψη της υψηλότερης περιοχής του οικισμού Νικηθιανό Μεραμπέλου πριν την διέλευση του Βόρειου Οδικού Άξονα, τη δεκαετία 1950.

Ελίζα Παναγιωτάτου

Εισαγωγή

Η διερεύνηση των οικιστικών πλεγμάτων ως διαδικασία κατανόησης της εξέλιξης των ιστορικών χωρικών διαρθρώσεων σε ένα ενιαίο χώρο πολιτισμικών, παραγωγικών αλληλεξαρτήσεων έχει ιδιαίτερη σημασία. Το πρόβλημα δεν είναι αν πρόκειται για παλιά ή νέα ζητήματα, αλλά πώς τα συζητάμε σήμερα. Η διερεύνηση της δομής και της λειτουργίας των οικιστικών πλεγμάτων που συγκροτούνται στις περιοχές αγροτικής ανάπτυξης, απαλλαγμένη από τις ερμηνευτικές δεσμεύσεις κανονιστικών θέσεων και λύσεων, αλλά με την οπτική των ιστορικά διαμορφωμένων συνεργειών, θα μπορούσε να διαμορφώνει κριτήρια για τον σχεδιασμό στην κατεύθυνση της συνδυασμένης παραγωγικής πολιτισμικής και οικιστικής ανάπτυξης. Η προσέγγιση αυτή διασφαλίζει περισσότερο την κατανόηση του οικονομικού, κοινωνικού και πολιτισμικού γίνεσθαι και την σχετική αξιοπιστία των σχεδιαστικών επιλογών. Παρέχει την ιδιαίτερη κοινωνική, χρονική και χωρική διάσταση που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη περιοχή, βρίσκεται σε αρμονική ισορροπία με τις ιδιαιτερότητες, την αναγνώριση εσωτερικών διαδικασιών, τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι πολίτες οικειοποιούνται τις αλλαγές στο χώρο.

Η κοινωνική και πολιτισμική πολυπλοκότητα, οι πολλαπλοί ρυθμοί συγκρότησης και ανάπτυξης των επιμέρους τόπων, τα δίκτυα χωροκοινωνικής διάρθρωσης, αποτελούν καίριες συνιστώσες απεικόνισης και σχεδιασμού. Επομένως, γιατί είναι σημαντική μια τέτοια προσέγγιση; Γιατί, σεβόμενοι την ιστορικά διαμορφωμένη πολιτισμική αποτύπωση –όπως αυτή εμφανίζεται σήμερα-, συναρθρώνουμε μεθοδολογική προσέγγιση η οποία μπορεί να αναγνωρίσει και να αξιοποιήσει τις αναπτυξιακές δυνατότητες και να συμβάλει στην εξέλιξη των αγροτικών περιοχών σε συνάρτηση με τα ιστορικά εξελισσόμενα παραγωγικά και οικιστικά πλέγματα.

Αναγνωρίζοντας όλο και περισσότερο την ανάγκη ενίσχυσης της αγροτικής παραγωγής σε συνδυασμό με την προστασία της

ιστορικής και φυσικής κληρονομιάς, η αναπτυξιακή πολιτική για τον αγροτικό χώρο έχει διανύσει σημαντική διαδρομή. Για να σχεδιάσουμε όμως δράσεις -ανάπτυξης και προστασίας- πρέπει καταρχήν να τον κατανοήσουμε. Και εδώ συμβάλουν οι συγγραφείς με τις εργασίες τους για την νησιωτική ενότητα της Κρήτης. Ξεδιπλώνουν, για την νέα γενιά ερευνητών, την αλληλοαπόθεση των χρονικών στρωμάτων που μετασχηματίζουν τον αγροτικό χώρο και υποδεικνύουν την ανάγκη να κατευθυνθεί η έρευνα προς ένα πλαίσιο συσχετισμών.

Είναι εύκολο να συγκροτήσουμε πολιτικές με βάση τη ρήξη των σχέσεων. Ο αναπτυξιακός λόγος και οι πρακτικές, έχουν διαχρονικά δώσει αναποτελεσματικά δείγματα. Αντίθετα, αν η προσπάθεια κατευθυνθεί προς την ανάδειξη και την αξιοποίηση των δομών και των δυνατοτήτων συνέργειας, τις οποίες γνωρίζουμε, αν αξιοποιήσει και εξελίξει τις διόδους παραγωγής, διάχυσης τεχνολογίας και τις κατά τόπους οικιστικές μορφές, φαίνεται ότι θα είναι ο καταλληλότερος δίαυλος για εγγύηση της βελτίωσης των συνθηκών ζωής στις κοινότητες. Θα συμβάλει, επίσης, δυνητικά σε μια νέα επιστημονική και ερευνητική κουλτούρα η οποία μπορεί να κινητοποιήσει τις δυνάμεις όσων αρθρώνουν αναπτυξιακό λόγο στον ελληνικό πανεπιστημιακό, ερευνητικό, διοικητικό και κοινωνικό χώρο.

Ειδικότερα στο βιβλίο:

Ο Χαράλαμπος Γάσπαρης στη 'Μορφή και εξέλιξη των οικισμών της Κρήτης κατά τον ύστερο Μεσαίωνα (13^{ος}-14^{ος} αι.), σκιαγραφεί την εξέλιξη των οικισμών της Κρήτης, κυρίως, κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων, αλλά καθοριστικών, αιώνων της βενετικής κυριαρχίας στο νησί με βάση τις γραπτές μαρτυρίες- ελάχιστες οι μελέτες με αρχαιολογικό, πολεοδομικό ή αρχιτεκτονικό περιεχόμενο για την εποχή -αξιοποιώντας τη βενετική κληρονομιά δημόσιων και ιδιωτικών εγγράφων. Ανιχνεύει τη σταδιακή αλλαγή των οικισμών, ως αποτέλεσμα πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών μετά την άφιξη των Βενετών, αλλά και των μετασχηματισμών στην ευρύτερη γεωγραφική ζώνη της Μεσογείου την ίδια εποχή. Μας ενημερώνει για τη συγκρότηση

κτηματολογίου από τις πρώτες δεκαετίες του 13^{ου} αιώνα μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου}, πολύτιμα τεκμήρια για τους οικισμούς του νησιού. Ο αριθμός, το μέγεθος και η μορφή των μεσαιωνικών οικισμών της Κρήτης οδηγεί στο συμπέρασμα, υποστηρίζει ο συγγραφέας, ότι ο πυρήνας της συντριπτικής πλειονότητας των οικισμών της Κρήτης ανάγεται στα βυζαντινά χρόνια και ο αριθμός τους ήταν ήδη μεγάλος όταν οι Βενετοί ήλθαν το νησί. Οι νέες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, που διαμορφώθηκαν στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, τους αναζωογόνησαν και τους ενίσχυσαν. Οικισμοί, κατά κανόνα συμπαγείς, άλλοτε προστατευμένοι με οχυρό μέτωπο κατοικιών ή με υποτυπώδες τείχος και άλλοτε ανοικτοί. Κυριαρχούν οι κατοικίες των αγροτών και η κατοικία του φεουδάρχη- οι υπάρχοντες ενδιάμεσοι κενοί χώροι αξιοποιούνται σταδιακά. Περαιτέρω έρευνα, καταλήγει ο συγγραφέας, σε συνδυασμό με αρχαιολογικά δεδομένα θα αναδείξει πληρέστερα την εικόνα των οικισμών της Κρήτης στην ύστερη μεσαιωνική περίοδο.

Ο Νίκος Ανδριώτης στο 'Πανόραμα του οικιστικού δικτύου της Κρήτης από τον 16^ο έως το 21^ο αιώνα', ξεδιπλώνει την εξέλιξη της δομής και μορφολογίας του οικιστικού δικτύου της Κρήτης. Εξετάζει διαχρονικά, τη χωροθέτηση των οικισμών με βάση το μέγεθος, το ανάγλυφο και το υψόμετρο, την ίδρυση νέων οικισμών, την εγκατάλειψη, την ακμή, την παρακμή, την διοικητική οργάνωση. Αναδεικνύει την ιστορική σημασία της γεωργίας. Αναγνωρίζοντας τους περιορισμούς της αθροιστικής οπτικής για να παρατηρήσει την ιδιαίτερη εξέλιξη των οικισμών, κατευθύνει τη διερεύνηση σε 'μικρότερο' γεωγραφικό πεδίο από εκείνο των περιφερειών, των νομών και των διαμερισμάτων της Κρήτης. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το οικιστικό δίκτυο της Κρήτης, διαμορφώθηκε, κυρίως, στους πρώτους αιώνες (13^ο-15^ο) της βενετικής κυριαρχίας με μεγάλη αντοχή στο χρόνο, παρά τους ποικίλους παράγοντες που το επηρέασαν. Η συνέχειά του μέχρι και τον 20^ο αιώνα παραμένει αδιαμφισβήτητη, με εμφανιζόμενες διαφοροποιήσεις στον 21^ο.

Ο Νίκος Σκουτέλης στα ‘Τα σχήματα των οικισμών- οι τύποι της κατοικίας’, περιγράφει τη δομή και την εξέλιξη των αγροτικών οικισμών από την πρώτη περίοδο της βενετικής κυριαρχίας έως την δεκαετία του 1960. Η εργασία υιοθετεί προσέγγιση που αναδεικνύει τους διαφορετικούς τύπους οργάνωσης των οικισμών σε συνάρτηση με τις ιδιαιτερότητες των επιμέρους τόπων και τις συσχετίσεις που διαμορφώνουν η γεωμορφολογία, οι ιστορικές συγκυρίες και το διοικητικό σύστημα. Διερευνά το ‘παλίμψηστο’ της πολεοδομικής συγκρότησης όπως μας αποδίδεται στη σημερινή του μορφή - και τις δυναμικές που μας κληροδοτεί η ιστορία του-, ενώνοντας δυνάμεις με τους ερευνητές που συναρτούν τη μελέτη της αρχιτεκτονικής και της κατοικίας με ευρύτερους χωροκοινωνικούς και πολιτισμικούς συσχετισμούς. Η έρευνα εμβαθύνει αποτυπώνοντας τα ‘μέρη’ και τα ‘σχήματα’ από τον 13^ο αιώνα έως το πρώτο ήμισυ του 20^{ου}, αναδεικνύοντας νέες απεικονίσεις οικισμών και τύπων κατοικιών. Οι κτηριακοί τύποι, επισημαίνει ο συγγραφέας, η συγκρότηση των οικιστικής οργάνωσης, το ευρύτερο περιβάλλον δράσης, συνθέτουν ποικιλία μορφών και σχημάτων στον χώρο, η οποία είναι έντονα αναγνωρίσιμη όσον αφορά τους τρόπους της ανθρώπινης εγκατάστασης, τις μορφές κατοίκησης και τα πλέγματα συνεργειών. Οι εικόνες και οι χάρτες αποδίδουν τη μορφή, τη δομή και τη λειτουργία της κατοικίας ως συνιστώσας των χωρικών συνόλων.

Η Δέσποινα Διμέλλη στο ‘Οικιστικό απόθεμα της Κρήτης στη σύγχρονη εποχή’, προσεγγίζει τη σημερινή άνιση οικιστική ανάπτυξη των οικισμών της Κρήτης σε συνάρτηση με τις χωρικές πολιτικές. Εξετάζει την αστική διάχυση, την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού, τη συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης, την απώλεια γεωργικής γης, την αλλοίωση της φυσιογνωμίας των οικισμών, την αυθαίρετη δόμηση, την πληθυσμιακή μείωση. Υποστηρίζοντας τον στόχο της χωρικής ‘ισορροπίας’, και αναγνωρίζοντας, παράλληλα, το έλλειμμα των κατευθύνσεων πολιτικής διατυπώνει την ανάγκη για διάρθρωση εξειδικευμένης προσπάθειας με έμφαση στις ιδιαιτερότητες των νησιωτικών περιοχών και της Κρήτης ειδικότερα. Προσέγγιση, η οποία απαιτεί την υιοθέτηση

μιας πληθώρας ποιοτικών και ποσοτικών παραμέτρων τόσο για την απεικόνιση των επιμέρους τόπων όσο και για την υιοθέτηση δράσεων.

Έχοντας ασχοληθεί πολλά χρόνια με το ζήτημα των νέων μορφών συνεργασίας, συμπληρωματικότητας, διασύνθεσης, ανάδειξης των κοινωνικών και πολιτιστικών συνιστωσών συγκρότησης του χώρου στον αναπτυξιακό σχεδιασμό, υποδέχομαι με χαρά την ερευνητική συμβολή των κειμένων του βιβλίου. Οι έρευνες αυτές μπορούν να συμβάλουν περαιτέρω στη σύνθεση αναπτυξιακών αφηγήσεων της πολύμορφης γεωκοινωνικής εικόνας όπως αυτές διαμορφώνονται δυναμικά από το υλικό της ιστορίας και τα οράματα των κατοίκων που ζουν στους τόπους της Κρητικής γης.